

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет романської філології і перекладу

Кафедра романських мов

Курсова робота з філології

на тему: « Колоніальний дискурс французької літератури ХІХ–ХХ століть »

Допущено до захисту
« ___ » _____ 20__ року

Студента групи МЛф08-20
факультету романської філології
і перекладу
денної форми навчання,
освітньо-професійної програми
Французька мова і література, друга
іноземна мова, переклад
за спеціальністю 035 Філологія
Москалюка Микити Олександровича

Завідувач кафедри
романських мов

РУБАН В.О.
(підпис) (ПІБ)

Науковий керівник:
Кандидат філологічних наук, доцент
ДЯЧЕНКО Н.Л.
(науковий ступінь, вчене звання, ПІБ)

Чотирибальна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

КИЇВ – 2023

MINISTÈRE DE L'ENSEIGNEMENT ET DE LA SCIENCE DE L'UKRAINE
UNIVERSITÉ NATIONALE LINGUISTIQUE DE KYIV

Faculté de philologie romane et de traduction

Département de langues romanes

Mémoire de recherche

sur le sujet: « Le discours colonial de la littérature française des XIX-XX siècles »

Admis à soutenir

« _____ » _____ 20__

Par l'étudiant(e) du groupe MLf08-20

de la faculté de philologie romane

et de traduction

du programme de formation professionnelle

Langue et littérature française, langue

seconde, traduction

spécialité 035 Philologie

Moskaliuk Mykyta

Chef du département de

Langues romanes

Directeur de recherche:

Candidate ès sciences philologiques,

maître de conférences

Diachenko N. L.

_____ Ruban V. O.

(signature)

(nom, prénom)

Note _____

Quantité de points _____

Note ECTS _____

KYIV – 2023

АНОТАЦІЯ

Колоніальний дискурс у літературі як зріз ментальності французької нації у ХІХ-ХХ століттях має як явні, так і приховані виміри. Французька імперія, що існувала у період з 1534 до 1980 року, є яскравим прикладом завойовницької держави із колоніями на африканському континенті, у Азії, північній та південній Америках. Протягом більш ніж чотирьохсот років вона активно експлуатувала природні ресурси, підважувала культури та ідентичності, встановлювала расову ієрархію, що не минуло без очевидних наслідків. Колоніальний дискурс – це поняття на перетині лінгвістики, літературознавства, філософії, культурології. Це комплекс засобів, котрими автори зазначеного періоду послуговуються для маркування колонізованих народів. Від Е.Саїда до ван Дейка, від Гаятрі Співак до Франца Фанона: ця проблематика становить об'єкт дослідження багатьох провідних науковців і набуває нових інтерпретацій чи не в кожному дослідженні. Декомпонувати колоніальний дискурс – це деколонізувати літературу, це змінити оптику та дати можливість лунати приглушеним голосам, що критично важливо, особливо враховуючи контекст російсько-української війни та активного розвитку нашої власної культури.

Ключові слова: дискурс, колоніалізм, література, франкофонія, нація

Annotation

Le discours colonial dans la littérature comme tranche de la mentalité de la nation française aux XIXe et XXe siècles a des dimensions à la fois explicites et cachées. L'Empire colonial français, qui existait dans la période de 1534 à 1980, est un exemple frappant d'un État conquérant avec des colonies sur le continent africain, en Asie, en Amérique du Nord et du Sud. Pendant plus de quatre cents ans, il a activement exploité les ressources naturelles, sapé les cultures et les identités, et établi une hiérarchie raciale, ce qui n'est pas passé sans conséquences évidentes. Le discours colonial est un concept à l'intersection de la linguistique, des études littéraires, de la philosophie et des études culturelles. Il s'agit d'un ensemble d'outils utilisés par les auteurs de la période spécifiée pour marquer les peuples colonisés. De E. Said à van Dijk, de Gayatri Spivak à Franz Fanon : cette question fait l'objet de recherches de nombreux scientifiques de premier plan et acquiert de nouvelles interprétations dans presque toutes les études. Déconstruire le discours colonial, c'est décoloniser la littérature, c'est changer d'optique et donner une opportunité aux voix silencieuses, ce qui est d'une importance immense, surtout dans le contexte de la guerre russo-ukrainienne et du développement actif de notre propre culture.

Mots clés : discours, colonialisme, littérature, francophonie, nation

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОЯВІВ ФРАНЦУЗЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ У МОВІ ТА ЛІТЕРАТУРІ.....	10
1.1 КОЛОНІАЛІЗМ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ У ЗАХІДНІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ.....	10
1.2 ПОНЯТТЯ ДИСКУРСУ У ЛІНГВІСТИЦІ.....	11
1.3 ПОНЯТТЯ КОЛОНІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ У ЗАХІДНІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ.....	12
1.4 ОПРИЯВНЕННЯ ІМПЕРСЬКОГО ДИСКУРСУ У ЛІТЕРАТУРІ.....	14
ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ.....	15
РОЗДІЛ II. ФРАНЦУЗЬКИЙ КОЛОНІАЛІЗМ ЯК ПРОДУКТ ІМПЕРСЬКОГО МІФУ.....	16
ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ.....	19
РОЗДІЛ III. ІМПЕРСЬКИЙ ДИСКУРС ФРАНЦУЗЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ: ОГЛЯД.....	20
2.1.1 АЛЬБЕР КАМЮ: ЗМАЛЮВАННЯ ПОДОРОЖЕЙ ДО КАБІЛІ.....	20
2.1.2 АЛЬБЕР КАМЮ: МОВА ЗВЕРХНОСТІ У « ЧУМІ ».....	21
2.2 ПІ ДЕ МОПАССАН.....	22
2.3 АНДРЕ ЖІД.....	23
2.4 ЕМІЛЬ ЗОЛЯ.....	23
2.4 ЖАН-ПОЛЬ САРТР.....	23
2.5 ВІКТОР ГЮГО.....	24
ВИСНОВКИ ДО III РОЗДІЛУ.....	26
ВИСНОВКИ.....	27
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	28

СПИСОК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ.....	30
СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ.....	30

ВСТУП

Автори Академічного тлумачного словника української мови визначають колоніалізм як політику гноблення та експлуатації за допомогою військового, політичного та економічного примусу економічно слаборозвинутих країн [34]. Проте укладачі Lagousse, тлумачного словника французької мови, пропонують гнучкіше визначення, а саме: « Феномен чи доктрина індивідуальних чи колективних експансії та домінування » [35].

Це справді так: колоніалізм сягає глибших та численніших вимірів, ніж суто військовий, політичний чи економічний примус: у першу чергу він базується на культурній зверхності, виростає до мовної експансії, апропріації традицій, знецінення звичаїв, вірувань, світогляду завойовуваного народу, насадження чужорідних (« сусідських, метропольних ») цінностей, руйнування місцевого побутового устрою [10].

Французька імперія, що існувала у період з 1534 до 1980 року, є яскравим прикладом завойовницької держави із колоніями на африканському континенті, у Азії, північній та південній Америках. Протягом більш ніж чотирьохсот років вона активно експлуатувала природні ресурси, підважувала культури та ідентичності, встановлювала расову ієрархію, що не минуло без очевидних наслідків. Навіть попри формальний розпад імперії, Франція досі здійснює вагомий вплив на колонізовані нею в минулому регіони: це стосується політично-економічних відносин, соціально-культурної взаємодії, (ім)міграційної політики.

Такий довготривалий вплив не міг не позначитися на мові й літературі як метрополії, так і колоній. Розширення лексики французької мови, її фонетичні зміни, певні граматичні спрощення, виникнення діалектів та соціолектів, окремих варіантів – лише один бік такої взаємодії. З точки зору поневолених країн бачимо зникнення цілих мовних пластів (їх перетворення на субстрат), збіднення національних літератур, обмеження у розвитку окремих сфер мовлення (до прикладу, наука та освіта). Окрім очевидних втрат у мовно-літературній сфері, такі події призводять до зрушень у ментальності, що виявляється у подальшому

функціонуванні як мови колонізаторів, так і збережених мов колонізованих народів.

Царина мовознавства, що займається вивченням цих та подібних питань – когнітивна лінгвістика. Згідно з постулатами когнітивної лінгвістики, структури людської свідомості безпосередньо пов'язані з мовою й мовленням. У цьому питанні нас безпосередньо цікавить теорія когнітивних моделей, що пояснює дослідження світу, реакцію на типові ситуації, умовну « категоризацію дійсності » за допомогою так званих *фреймів*, або *ментальних просторів*; таким чином, у цьому дослідженні послуговуватимемося мовою у значенні системи репрезентації дійсності. Мова колонізатора на семантичному рівні *виправдовує, легітимізує* колоніалізм, мова колонізованого – *засуджує, маркує колонізатора як іншого*.

Попри те, що когнітивна лінгвістика не дає конкретного чи принаймні вичерпного визначення, все ж, згідно з її вченнями, очевидно, що колоніалізм – соціокультурний феномен, щодо якого мова виступає медіатором. Немає сумнівів у тому, що колоніалізм є не абстрактним поняттям, а частиною реальності.

Фіксація мови станом на певний момент її розвитку, створення й збереження « зрізів » ментальності й суспільної думки народу у певний момент часу – безпосередня функція літератури. Саме тому для дослідження обрано художні твори, написані французькими письменниками XIX–XX століть, аби відслідкувати закономірності у відображенні дійсності, що стосується колоніальної політики Французької імперії.

Актуальність дослідження полягає у факті доповнення теоретичного підґрунтя для аналізу української колоніальної спадщини на основі матеріалу французької літератури, що набагато ширше та глибше досліджена науковцями різних мово- та літературознавчих сфер; також ця теоретична наукова розвідка закладає основи і спонукає до подальших практичних та теоретичних досліджень репрезентації реалій французької мови при перекладі українською як мовою, що сформована у протилежних історичних умовах: як інструмент колонізованого народу, а не народу-колонізатора.

Мета дослідження: встановити оглядовий аналіз виявів колоніалізму у літературі та мовних інструментів для їх вираження на матеріалі французької літератури ХІХ-ХХ століть;

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукові розвідки дослідників французького колоніалізму та його проявів у культурі, мові та літературі.
2. Оглядово проаналізувати вияви колоніалізму у літературі та поширені інструменти для їх вираження на матеріалі творів французької літератури ХІХ–ХХ століть.

Об'єкт дослідження: колоніальна ментальність французької нації

Предмет дослідження: вияви французького колоніалізму, фіксовані у літературі та мові.

Матеріал дослідження: твори французької літератури ХІХ–ХХ століть.

Методи дослідження: метод суцільної вибірки при виборі фактичного матеріалу, описовий метод для дослідження й систематизації матеріалу.

Практичне значення роботи: дослідження складає підґрунтя для подальших наукових розвідок у царині перекладознавства.

Структура роботи: дослідження складається зі вступу, основної частини, котра складається з двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 30 сторінок.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОЯВІВ ФРАНЦУЗЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ У МОВІ ТА ЛІТЕРАТУРІ

1.1 КОЛОНІАЛІЗМ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ У ЗАХІДНІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

« Колоніальний дискурс – це інструмент влади, сконструйований для полегшення здійснення цієї влади » (тут і далі – переклад наш, М.М.) [4, с.14].

Теоретики культури Віджай Місхра та Боб Ходж у спільній публікації 1991 року « Що таке пост(-)колоніалізм » стверджують, що уперше цей термін було вжито 12 грудня 1959 року у контексті колоніальної спадщини Великої Британії в Індії. [15]. Прикметник « Постколоніальний », тобто « Той, що настає після періоду колонізації » допомагає нам означити новий погляд на усталені речі: панування одних народів над іншими, змішання мов та літератур, пригнічення національної ідентичності.

За більш ніж пів століття активного дослідження питання колоніальної спадщини вже достатньо широко описане. Серед найвидатніших мислителів колоніалізму в культурі, зокрема у мові та літературі, варто зазначити такі імена, як Еллеке Боемер, Біл Ешкрофт, Гарет Гріфітс, Гелен Тіфін, Гомі Бгабга, Гаятрі Співак, Франц Фанон, Чинуа Ачебе, Ачіль Мбембе, Стюарт Гол, Бенедикт Андерсон; у франкомовному інтелектуальному просторі це Етьєн Ашіль, Мірей Розейо, Франсуаза Ліонне, Домінік Каліфа, Крістіан Шоле Ашур; в українському – Тамара Гундорова, Наталія Криницька, Катерина Ботанова, Анна Біла. Прикметно, що у дослідженнях колоніалізму найпослідовнішими та найпродуктивнішими виявляються саме представники історично найбільш дискримінованих груп: жінки та вихідці із безпосередньо країн – колишніх

колоній європейських імперій. Постколоніальні студії також часто стають невід’ємним елементом феміністичної оптики у культурі.

Безперечно, жодна дискусія чи жодне наукове дослідження про (пост)колоніальність і культуру не минають без згадки Едварда Саїда – критика культури, літературознавця, за походженням – араба з Палестини, чиї роботи « Орієнталізм » та « Культура й імперіалізм » вважаються основоположними у галузі.

У « Орієнталізмі » автор досліджує міф Сходу, створений Заходом та його вплив на взаємодію народів-представників європейської цивілізації та поневолених ними східних народів (хоча це стосується й глобального Півдня, який часто не виділяють у окремий суб’єкт цих відносин).

У « Культурі й імперіалізмі » Едвард Саїд заглиблюється у закономірності, пов’язані із культурною експансією народів-колонізаторів, узагальнюючи свої наукові розвідки, використовуючи мистецтвознавчі, історичні та літературні джерела.

1.2 ПОНЯТТЯ ДИСКУРСУ У ЛІНГВІСТИЦІ

Дискурс — лінгвістичне поняття, яке вважають центральним щодо використання мови у соціальних контекстах. Він охоплює не лише слова та речення, вживані людьми, а й культурні, соціальні, ідеологічні чинники, які формують спосіб використання та сприйняття мови. Згідно з ван Дейком (1997), дискурс – типове використання мови в комунікативних ситуаціях, таких як розмови, новини чи реклама, які є частиною більших соціальних процесів. Іншими словами, дискурс — не лише слова, а й контексти.

Дискурс можна вивчати на різних рівнях аналізу, включаючи мікрорівень окремих слів і речень, мезорівень розмовних ситуацій і наративів, а також макрорівень соціальних і культурних структур та ідеологій. На кожному рівні дискурс формується низкою лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів,

включаючи граматику, семантику, прагматику, соціальні норми, культурні цінності [12].

Дискурс може містити такі лінгвістичні компоненти:

1. Зв'язність: мовні засоби, які пов'язують різні частини дискурсу, наприклад, сполучники, займенники та лексичні повтори.
2. Узгодженість: це означає загальне відчуття сенсу в дискурсі, яке досягається завдяки використанню спільних знань, контекстуальної інформації та логічних зв'язків між ідеями; будівництво дискурсу на певній спільній основі.
3. Синтаксис: це стосується структури речень і способу їх розташування, щоб передавати значення в межах дискурсу.
4. Лексика: вибір слів, їх значення та спосіб їх використання для створення додаткових конотацій.
5. Прагматика: способи використання мови в контексті з урахуванням соціальних і культурних факторів, таких як наміри мовця, очікування слухача та ситуаційний контекст.
6. Маркери дискурсу: слова чи фрази, які вказують на організацію дискурсу, або є йому притаманними.
7. Інтонація та наголос: спосіб творення усної мови, включаючи використання тону, висоти та наголосу для передачі значення.

Існує багато різних теоретичних підходів до вивчення дискурсу в лінгвістиці, які відрізняються своєю спрямованістю та методами, але всі вони концентруються на розумінні того, як мова використовується в соціальних контекстах.

Аналіз дискурсу – це широке поле, яке охоплює ряд методів і теорій для аналізу використання мови в різних контекстах. Одним із ключових внесків аналізу дискурсу є його зосередженість на відносинах між мовою та владою.

Аналіз розмови – це більш специфічний підхід, який зосереджується на аналізі розмовної взаємодії. Він встановлює, як мовці координують свої дії та інтерпретують вислови одне одного в розмові.

Критичний аналіз дискурсу – це методологічний підхід, який поєднує ідеї аналізу дискурсу та критичної теорії. Він прагне розкрити способи, за допомогою яких мова використовується для підтримки або виклику таким суспільним структурам та ідеологіям, як стать, раса та клас. Критичний аналіз дискурсу може бути використаний для виявлення прихованих смислів і відносин влади в дискурсі [12], [16]. Поняття дискурсу – невід’ємний компонент термінологічного апарату дослідників колоніалізму.

1.3 ПОНЯТТЯ КОЛОНІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ У ЗАХІДНІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

У дослідженні відображення імперської дійсності в мові та літературі важливо розуміти, яким саме чином вона може проявлятися, інакше кажучи, що таке *колоніальний дискурс*.

Цей термін сам по собі використовується до означення достатньо широкого поля мовно-літературних явищ, адже загальноприйнятої класифікації виявів колоніальної реальності у літературі ще не існує. У « Орієнталізмі » Едвард Саїд вживає його для позначення рамок, у яких були сконструйовані західні уявлення про Схід [27]. Гомі Бгабга, у « Місцезнаходженні культури », розширює концепт колоніального дискурсу до культурної домінації, насадження ідей та цінностей колонізатором [7]. Гаятрі Співак у своєму есеї « Чи може підпорядковане промовляти » вводить поняття *дискурсу підпорядкованого*, аби дати означення голосу маргіналізованих груп, пригніченому чи викривленому панівною культурою [30]. Франц Фанон у « Гнаних і голодних » використовує поняття колоніального дискурсу для опису способів підтримки панування колонізаторів за допомогою мови [13].

Розбіжності виникають не тільки у власне визначенні поняття, а й оптики, обраної дослідниками: наприклад, Едвард Саїд пропонує поділ за типом дискурсу на колоніальну та постколоніальну літератури. Перша репрезентує імперську дійсність, виправдовує на рівні сюжету та мовних засобів політичну та економічну

домінацію; друга дає право голосу колонізованим, прагне до відновлення якщо не історичної справедливості, то хоча б об'єктивнішого бачення історії [27].

Гомі Бгабга, у свою чергу, категоризує прояви колоніалізму у літературі з точки зору проявлення голосу колонізованого народу, його взаємодії із гучнішим, потужнішим голосом колонізатора. Згідно з його баченням, існують такі способи взаємодії:

- 1) Мімікрія. Колонізований народ приймає цінності, поведінку, норми колонізатора, сподіваючись бути прийнятим та асимільованим. Таким чином, література орієнтується на літературу завойовника, намагається експлуатувати ті ж сюжетні й світоглядні магістральні лінії.
- 2) Гібридність. Злиття культур для формування нової ідентичності, якій притаманні елементи обох із них.
- 3) Двоїстість (амбівалентність). Існує напруга між голосами колонізатора й колонізованого, внаслідок якої часто проявляються суперечливі, комплексні наративи, пов'язані із персонажами чи сюжетами, що стосуються колонізації [7].

Гаятрі Співак у своєму науковому доробку звертає більше уваги на те, як саме голоси колонізованих придушуються колоніальним дискурсом. Предмети дослідження Франца Фанона – насилля як засіб утримання влади, література як спосіб опору, психологічні ефекти колоніального дискурсу. Дослідник Еме Сезер пише про трансформацію культури й ідентичності колонізованих народів й пропонує аналіз літератури як способу віднайти втрачене для пригнічених. Тема для дослідження кожного окремого науковця полягає у різних аспектах, точках зору на колоніальний дискурс.

Кожен із цих підходів розкриває значення дискурсу у баченні, притаманному й зручному для дослідника. Спільне для них те, що вони розглядають його як взаємодію чи навіть передумову для взаємодії культур. Для практичного дослідження виявів власне французького колоніалізму у французькій літературі XIX-XX століть доцільним бачимо вивести власну класифікацію.

1.4 ОПРИЯВНЕННЯ ІМПЕРСЬКОГО ДИСКУРСУ У ЛІТЕРАТУРІ

Концепт дискурсу не є суто лінгвістичним. Із ним працюють так само літературознавці, філософи, історики, культурологи, антропологи та представники інших сфер. Власне, це поняття виводили Мішель Фуко, Жак Дерріда та Ролан Барт у середині ХХ століття. Вони сприймають дискурс як сукупність лінгвістичних та соціальних практик, що дозволяють продукувати сенси у заданому контексті. Їхні роботи мали й мають значний вплив на подальші наукові розвідки різноманітних сфер.

Виведемо власне конкретне визначення, на яке орієнтуватимемося: *імперський дискурс у національній літературі* – це сукупність тем та мовленнєвих засобів, що використовуються для опису ставлення колонізатора до колонізованих та їх взаємодії.

У Розділі II проаналізовано імперський дискурс французької літератури на конкретних прикладах творів французьких письменників та письменниць ХІХ–ХХ століть. Проте окрім самого визначення, варто визначити, які саме вияви вважатимемо за релевантні для дослідження.

Перш за все, розділимо елементи такого дискурсу на первинні, суто мовні (описові), та комплексніші – сюжетні (події).

Мовні елементи імперського дискурсу – це художні засоби для зображення дійсності, обрані автором, підтекст.

Сюжетне вираження колоніального дискурсу – це безпосередні події, що входять до оповіді, та перспектива, з якої читач має змогу із ними ознайомитися. Зазвичай сюжети й теми притаманні оповідам про ту чи іншу територію. Наприклад, найпоширеніші сюжети, пов'язані із описом Індокитаю у французькій літературі – про опіум, змішання рас, жорстокість.

Деконструкція імперського дискурсу починається із сюжетних компонентів і завершується мовними.

1.5 ФРАНЦУЗЬКИЙ КОЛОНІАЛІЗМ ЯК ПРОДУКТ ІМПЕРСЬКОГО МІФУ

Колоніалізм як національна доктрина впливає з багатьох історичних, соціокультурних, навіть лінгвістичних чинників, проте для появи колоніалізму, як і будь-якої іншої національної доктрини, необхідно сконструювати відповідний національний міф. Для ілюстрації виникнення й впливу національного міфу на колонізаторський характер народу, розгляньмо приклад відносин Франції та Алжиру.

Щоб зрозуміти, яким Алжир постає у французькій уяві, звернімося до історії, оскільки відносини між цими націями сягають далекого минулого. З 1830 по 1962 рр. у Франції зберігалися два відносно стабільні образи Алжиру. Перший, який утримувався французами, для яких Алжир був далекою екзотичною колонією, був підживлений оповіданнями, особистими звітами, військовим листуванням і подорожами, які описують або ворожу країну, або вороже населення, нелюдський клімат, або ж химерну версія повсякденного життя корінного населення. Другий образ, витворений французькими поселенцями, представляв непереможних супротивників, їх ворожість, що жила опозицією Ісламу до будь-якої французької присутності.

На цьому, другому, образі здебільшого і побудований колоніальний дискурс, сама *риторика* колоніалізму. Для внутрішньої підтримки колонізаторська риторика мала створити повну міфологічну систему, у якій Франція, країна людських свобод і прав, європейська та християнська держава, мала моральний обов'язок просвітити народи, що занепадали, населення, чії звичаї та вірування поневолили їх. Слова « цивілізація » і « місія » нав'язливо повторюються в мові публіцистів і державних діячів протягом усього дев'ятнадцятого століття у різних комбінаціях (напр., славнозвісна *mission civilisatrice*, що зустрічається, до прикладу, в Андре Жіда).

Втрачаючи позиції як імперія, остаточно зрозумівши, що головний ворог – імперія Британська – володіє морськими просторами, нації потрібно було підживлювати власне почуття самодостатності, власне імперське почуття

гордості. У контексті втрати військової потужності у Європі, захоплення Алжиру стало для Франції виходом із ситуації.

Колоніальний дискурс не був побудований виключно навколо економічних інтересів, а узяв за основу символи, закорінені глибоко в уяві та загальній культурі звичайного громадянина метрополії Франції. Стосовно Алжиру колонізаторська риторика створювала міфи про національну гордість, славу приналежності до французької цивілізації, гуманізм західної культури, перевагу християнства над ісламом, тощо, створювала набір міфів, який стверджував, що автохтонне населення не має культури, не є цивілізованим.

З лінгвістичної точки зору, національний міф можна розуміти як наратив, широко прийнятий в конкретній культурі чи нації як відображення її історії, ідентичності та цінностей. Ці міфи часто відіграють важливу роль у формуванні використання мови в суспільстві, оскільки вони можуть впливати на те, як люди усвідомлюють і спілкуються про свою національну ідентичність і культуру.

Наприклад, національний міф може включати конкретну історичну подію чи постать, яка зображена певним чином і використовується для посилення спільного почуття національної ідентичності. Те, як про цю подію чи постать говорять і згадують у мові, може відображати цінності та вірування культури, яка володіє цим міфом.

Національні міфи також можуть бути увічнені через використання мови іншими способами. Наприклад, вони можуть бути відображені в тому, як певні слова чи фрази використовуються для опису нації чи її людей, або в тому, як певні мовні особливості асоціюються з національною ідентичністю (наприклад, акценти, діалекти чи мовна політика).

З лінгвістичної точки зору, важливо знати національні міфи та роль, яку вони відіграють у формуванні використання мови та спілкування, оскільки вони можуть мати потужний вплив на те, як люди сприймають себе та інших. Важливо також визнати, що національні міфи часто заперечуються та підлягають перегляду з часом, і що вони можуть бути використані для зміцнення або підваження існуючих структур влади та соціальних ієрархій.

Перший із міфів Франції щодо Алжиру —завоювання як відповідь на невічливий ляпас. Алжирський дей нібито вдарив французького консула його мухоловкою.

Карл X взявся за очищення французької честі після того, як дей відмовився принести офіційні вибачення. Захоплення Алжиру не було одностайно підтримане політичним класом Франції: щоб виправдати цей акт, була розпочата кампанія впливу на громадську думку та демонстрації необхідності військових дій.

Другим міфом був міф зверхності, побудований на переконанні, що алжирці – через колір шкіри, звичаї, різницю технічного прогресу – нижча, менш розвинена народність, яку варто « просвітити ».

Колоніальна риторика часто давала їй третє виправдання завоюванням: необхідність звільнити алжирців від турецького панування. Цей міф є наслідком Просвітництва та ідеї про те, що Франція має право та обов'язок звільнити всіх людей, які страждають від іноземного гніту. Цей міф був недовговічним, оскільки місцеве населення сприйняло французькі війська не як визволителів, а як окупантів. Чим далі французи просувалися вглиб Алжиру, тим більше посилювався опір племен. Разом із цим, місія Франції як « нації – героя » підсилювався самодекларованим обов'язком Франції захистити європейські кораблі від грабунків та продажу їхнього людського вантажу на невільницьких ринках Алжиру та Тунісу.

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

У першому розділі викладено основні здобутки західної наукової думки у дослідженні колоніального дискурсу. Проаналізовано підходи Е. Саїда, Г. Співак, Г. Бгабги, Ф. Фанона до визначення колоніалізму, виведено поняття дискурсу у лінгвістиці.

Елементи колоніального дискурсу класифіковано як первинні (мовні, описові) та вторинні (сюжетні).

Подано поняття національного міфу – наративу, навколо якого формуються світоглядні позиції – з точки зору лінгвістики. Для ілюстрації процесу міфотворення як виправдання вагомості нації та її імперського характеру та його наслідків проаналізовано базові національні міфи Франції XIX–XX століття щодо Алжиру як території, пов’язаної із Францією історичними подіями, колонізованої Францією, такої, що досі перебуває під потужним впливом. Продемонстровано міф – виправдання вторгнення, міф зверхності та міф нації-героя.

РОЗДІЛ II

ІМПЕРСЬКИЙ ДИСКУРС ФРАНЦУЗЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

XIX-XX СТОЛІТЬ: ОГЛЯД

2.1.1 АЛЬБЕР КАМЮ : ЗМАЛЮВАННЯ ПОДОРОЖЕЙ ДО КАБІЛІЇ

Альбер Камю – важлива постать історії французької та світової літератур. Історія його життя та його творчість проливають світло на повний подіяний період в історії Франції та Алжиру. Проте актуальність Камю – у його культовості та суперечливості.

Камю (1913–1960) був французьким прозаїком, філософом, журналістом, есеїстом і драматургом, який народився у французькому Алжирі в родині білих поселенців. Політично заангажований змалку.

У молодості тісно дружив із Жаном-Полем Сартром, що закінчилося суперечкою щодо питань марксизму та колоніалізму після того, як Камю опублікував есе « Бунтар ».

Війна за незалежність Алжиру у 1954–1962 роках спровокувала глибокий особистий і політичний конфлікт у житті письменника. Після початку активної участі у громадсько-політичному житті, Камю пише статті, опубліковані у червні 1939 року на основі його подорожей до Кабілії, де виявляє особистий сентимент до Алжиру, разом із тим дивлячись на нього виключно крізь призму французького колоніалізму.

Наприклад, у щоденниках Камю змальовує зустріч із дітьми, що жебракували: він описує змарнілі руки, лахміття, у яке діти були вбрані. Один з кульмінаційних моментів – у діалозі із дідом виснаженої дівчини, котрий ставить запитання про те, чи не була б вона такою ж красивою, як і французькі дівчата, коли б вони мали що їсти. Камю відчувається винним і передає почуття провини, змальовуючи ці та подібні епізоди. При цьому стверджує, що бути щедрим – « в інтересах колонії » [38].

Зосереджуючись на умовах життя кабільців, Камю, проте, не згадує у тексті, що вони були спровоковані цілеспрямованою політикою Франції у відповідь на опір колонізації.

2.1.2 АЛЬБЕР КАМЮ : МОВА ЗВЕРХНОСТІ У « ЧУМІ ».

«Чума» Альбера Камю — це літературний твір, який є одним із символів французької літератури. Дія роману розгортається у французькому колоніальному місті Оран і зображує спалах чуми, а головним героєм є французький лікар на ім'я Ріє.

Протягом усього роману французькі персонажі зображуються як вищі за інших персонажів. Ріє, французький лікар, зображений розумним, раціональним і здатним знайти ліки від чуми. З іншого боку, арабські персонажі в романі зображені як пасивні та безпорадні, з невеликою здатністю допомогти собі чи іншим. Наприклад, араб, який спочатку заразився чумою, зображений невігласом і не знає про власну хворобу, тоді як Ріє показаний обізнаним і активним у лікуванні хвороби.

Нефранцузькі герої в романі зображуються як нижчі за французьких. Показано, що алжирці та інші нефранцузькі персонажі є забобонними та ірраціональними, їм бракує раціональності та наукового знання, притаманного французам. Наприклад, коли вперше спалахує чума, арабські персонажі в романі демонструють небажання визнати існування хвороби, тоді як французькі герої здатні розпізнати та діагностувати її.

У романі також використовується французька мова та культура як символ переваги над іншими культурами, представленими в романі. Французька мова зображена як більш точна та наукова, ніж інші мови, якими розмовляють в Орані. У романі також зображено французьку культуру як більш освічену та розвинену, ніж інші культури міста.

Саме місто маркується власне належним Франції: письменник використовує прикметник *notre*, « наш ». Французька література сама по собі є символом вищості: доктор Ріє читає її й рекомендує іншим.

2.2 ГІ ДЕ МОПАССАН

Інший представник канону французької літератури, Мопассан, відправляється у 1881 році до Алжиру на замовлення видання LE GAULOIS. Окрім опису повстань, письменник ще й веде щоденники подорожі, що згодом вийдуть під назвою « Під сонцем », а потім будуть перевидані як « Мої подорожі Алжиром ». Погляди автора – контрверсійні. Він засуджує французький колоніалізм, але й стверджує, що той обирає неправильні методи: « Nous sommes restés des conquérants brutaux, maladroits, infatués de nos idées toutes faites » [42].

У творах Мопассана колоніальний дискурс проявляється в основному у зображенні неєвропейських народів. У багатьох його оповіданнях персонажі з колонізованих країн зображені примітивними, нецивілізованими, або стереотипізованими. Це особливо помітно в його описах африканських та азіатських персонажів, які часто зводяться до екзотичних стереотипів.

2.3 АНДРЕ ЖІД

Андре Жід (1869–1951) – французький письменник і лауреат Нобелівської премії з літератури. Хоча творчість автора відзнена за його новаторський стиль і дослідження таких тем, як сексуальність і мораль, все ж, у них можна віднайти колоніальний дискурс.

« Подорож до Конго » (1927) описує його подорож Французькою Екваторіальною Африкою (нині відома як Республіка Конго) у 1925 році. У творі Жід зображує африканців примітивними та нецивілізованими. Наприклад, як « напівголих дикунів », як створінь, котрим бракує інтелекту чи витонченості, притаманної європейцям. Стверджує, що саме серед африканців бачимо дорослих чоловіків із неприйнятними манерами та інфантильністю. Ритуали він називає варварськими.

Більше того, зображення дикої природи також цілком відображає ставлення автора. Джунглі, наприклад, – « непрохідні » та « гнітючі », небезпечне місце,

непривітне для європейців. Така риторика відбиває переконання колонізаторів, що Африка — це дика земля [39].

2.4 ЕМІЛЬ ЗОЛЯ

Еміль Золя – це голос Франції проти соціальної несправедливості та корупції XIX століття. Проте його твори мають і іншу – колоніальну – сторону.

Погляди Золя на колоніалізм можна побачити в його романі « *La Débâcle* » (1892), який зображує французьке завоювання Алжиру. Роман прославляє військові дії та зображує алжирський народ неповноцінним: називає « дикунами » та « звірами » і зображує їх жорстокими та нецивілізованими. Це зображення алжирців як примітивних і нецивілізованих істот служить для виправдання французького колоніалізму та необхідності їх « цивілізувати ».

Інший приклад – у статтях для газети « *Фігаро* » в 1896 році, в яких він писав про завоювання Мадагаскару Францією. Золя виправдовував французький колоніалізм як засіб принесення цивілізації та прогресу в регіон. Він також використовував елемент дискурсу про « тягар білої людини », ментальний фрейм, що слугує інструментом морального викривлення подій, виставляючи колонізатора власне однією з жертв, у цьому випадку – долі, природи, або Бога.

2.5 ЖАН-ПОЛЬ САРТР

Погляди Сартра на колоніалізм змінювалися з часом. На початку кар'єри він переважно некритично ставився до колоніалізму, і його ранні твори часто повторювали голос французької колоніальної адміністрації. Наприклад, у своєму « Чорному Орфеї » Сартр зображує африканську культуру як примітивну та відсталу, і стверджує, що африканці потребують керівництва французької цивілізації, щоб досягти справжньої свободи та звільнення.

Однак, коли Сартр став більш політично заангажованим, він почав рішучіше критикувати несправедливість колоніалізму. Сартр визнав обмеженість своїх

попередніх поглядів і критикував негуманний вплив на африканський народ. Він стверджував, що колоніальна система звела африканців до простих об'єктів, позбавляючи їх людської гідності та свободи волі, і закликав до радикального перегляду французької колоніальної політики.

У своїх пізніших роботах Сартр продовжує досліджувати теми колоніалізму. У своїй п'єсі « Les Mains Sales » (« Брудні руки »), наприклад, Сартр говорить про складність війни за незалежність Алжиру та конкуруючих політичних ідеологій того часу. П'єса досліджує напругу між бажанням політичного звільнення та важким моральним вибором, який з ним пов'язаний.

2.6 ВІКТОР ГЮГО

Події роману «Знедолені» розгортаються у Франції XIX століття та описують життя бідних і маргіналізованих верств населення Франції. Роман також містить сюжетну лінію, у якій фігурує персонаж Маріус Понмерсі, який є солдатом французької колоніальної армії. Маріуса відправляють воювати в Алжир.

Персонаж уособлює двоїсте ставлення французького суспільства до завоювань. З одного боку, Маріус зображений як мужній і патріотично налаштований солдат, що бореться за свою країну. З іншого боку, роман також розкриває жорстокість і нелюдність французького колоніалізму в Алжирі. Сам Маріус стурбований звірствами, свідком яких він стає, і зрештою звільняється з армії. Ця амбівалентність відображає широку громадську думку Франції щодо колоніалізму того часу.

Досвід Маріуса в Алжирі зображено як травматичний, і він повертається до Франції зміненою людиною.

Персонаж Жана Вальжана, головного героя «Знедолених», також можна розглядати як вплив впливу колоніалізму на французьке суспільство. Вальжан — колишній каторжник, який намагається відновити своє життя після того, як відбув ув'язнення за крадіжку хліба. Його досвід відображає соціальну та економічну нерівність у Франції 19-го століття, яка була посилена активною експансією.

Роман припускає, що французьке суспільство не змогло забезпечити належну підтримку тим, хто був маргіналізований у час, коли великі об'єми ресурсів були спрямовані на колоніальну війну.

Для ілюстрації цієї точки зору проаналізуємо кілька фрагментів твору. Віктор Гюго подекуди з певною іронічністю наголошує на соціальному становищі своїх персонажів (« Старий Жільнорман зробив це не умисне — просто він засвоїв собі *аристократичну манеру плутати прізвища* ») [40]. Власне аристократія використовує мову зверхності, аби диференціювати себе від нижчих соціальних класів. Наприклад, коли дід Маріуса, містер Гіленорман, розповідає про свій власний соціальний статус, він використовує поблажливий тон до інших. Він стверджує: «У нашій сім'ї ми роялісти і дворяни, але це годі й казати. Усі це знають». Зрозуміло, що поблажливий тон і повторення «всі знають, що це так» [40] служать для того, щоб показати безперечність соціального становища його сім'ї.

Іншим прикладом колоніального дискурсу у « Знедолених » є навмисний добір прикметників та іменників для дещо зверхнього опису нижчих класів. Наприклад, коли Жавер говорить про бідних і злочинців, він використовує такі терміни, як « шкідники ». У діалозі з Жаном Вальжаном Жавер говорить: « Є тільки один спосіб розправитися з цим негідником. Кинути у в'язницю ». Тут Жавер використовує мову, щоб дегуманізувати бідних і злочинців, розглядаючи їх як об'єкти, а не як людей. У продовження цього – Дід Маріуса, наприклад, стверджує : « Народ не може повстати; плебс є плебсом, буржуазія є буржуазією ». Подібні фрази – це пряме знецінення нижчих соціальних станів як людей думаючих, здатних на власні рішення та відстоювання своїх свобод, це поглиблення сегрегації, і так наявної у суспільстві.

Крім того, у « Знедолених » специфічна мова використовується для виправдання дій персонажів і ставлення до інших. Так, Енжольрас заявляє: « Ми переконані, що наша справа божественна і що вона переможе ». Заявити, що справа божественна – це позиціонувати себе як посланця Бога, це стверджувати про свою вищість, істинність і важливість своїх намірів. Тут Енжольрас

використовує мову, щоб виправдати екстремізм своєї позиції. Так само аристократи виправдовують свою позицію, використовуючи мову для зображення нижчих класів як вроджених і незмінних.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

У другому розділі дослідження проведено оглядовий аналіз творів авторів французької літератури XIX–XX століття щодо наявності імперського дискурсу. За підсумками аналізу, у письменників виявлено елементи дискурсу як на рівні мови, так і на рівні сюжету.

Альбер Камю, Гі де Мопассан, Андре Жід, Еміль Золя, Жан-Поль Сартр, Віктор Гюго у своїх творах позиціонують Францію, французьку націю вищими за колонізовані народи та їх країни: цивілізаційно, етично.

Використання мови зверхності підсилює, виправдовує ідею культурної, соціальної, лінгвістичної вищості над іншими націями, послуговуючись для цього історико-культурним контекстом, соціальними та політичними умовами, у яких створювався твір. Мова зверхності присутня як у творах, у яких взято за основу безпосередній контакт із колонізованими народами (напр., під час подорожей), так і контакт на території материкової Франції.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Дискурс колоніалізму у французькій літературі ХІХ–ХХ століть – це комплекс норм, лексико-семантичних та сюжетних, які використовують автори зазначеного періоду у власних творах для позначення зверхності французької нації над колонізованими народами.

У першому розділі роботи проаналізовано підходи науковців до визначення колоніалізму та дискурсу у цілому.

У другому розділі роботи подано значення національної міфотворчості у колонізаційних процесах.

У третьому розділі оглядово описано вплив колоніального мислення на твори представників французької літератури ХІХ-ХХ століть: Альбера Камю, Віктора Гюго, Жана-Поля Сартра, Андре Жіда, Гі де Мопассана, Еміля Золя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Огієнко І. Дискурс та підходи до його аналізу: погляди на проблему сучасних англомовних дослідників. Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Філологічна. - 2012. - Вип. 23. - С. 98-102.
2. Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths, and Helen Tiffin, *Key Concepts in Post-colonial Studies* (Routledge, 1998).
3. Auerbach, Erich. *Mimesis. The Representation of Reality in Western Literature*. Trans. Willard Trask. Garden City, N.Y.: Doubleday Anchor. 1957.
4. Barclay, F (Ed.) (2013). *France's Colonial Legacies: Memory, Identity and Narrative*. 1st ed. University of Wales Press.
5. Barton, E. (2003). *Linguistic Discourse Analysis: How the Language in Texts Works*. In Bozeman C., Prior P. (Ed.), *What Writing Does and How It Does It: An Introduction to Analyzing Texts and Textual Practices*. New York, NY: Routledge.
6. Bouamama, Saïd. *La France. Autopsie d'un mythe national*, Philosopher Larousse, Paris, 2008.
7. Bhabha, Homi K., 1949-. *The Location of Culture*. London ; New York : Routledge, 2004.
8. Canut, Cécile : *Provincialiser la langue. Langage et colonialisme*, Paris, Amsterdam éditions, 2021.
9. Canut, Cécile. « « À bas la francophonie ! » De la mission civilisatrice du français en Afrique à sa mise en discours postcoloniale », *Langue française*, vol. 167, no. 3, 2010, pp. 141-158.
10. Croft, W., & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive Linguistics* BY W. CROFT AND D.A. CRUSE. CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 2004. PP. 356. ISBN 0-521-66770-4
11. Croft, W., & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge University Press.

12. Dijk, Teun A. Van (2007). El discurso como interacción en la sociedad. In Dijk, Teun A. Van (Ed.), *El discurso como interacción social* (pp. 19-66). Barcelona: Editorial Gedisa S.A.
13. Fanon, Frantz (1961). *Les Damnés de la terre*. Paris: Éditions Maspéro.
14. Eugène Fromentin. *Un été dans le Sahara*. Paris, 1926
15. Gandhi, Leela. *Postcolonial Theory: A Critical Introduction* (Edinburgh UP, 1998).
16. Gee, J.P. (1999). *An Introduction to Discourse Analysis, Theory and Method*. New York: Routledge.
17. Hutcheon, Linda (1989). Circling the downspout of empire: post-colonialism and postmodernism. *Ariel*, 20(4) October: 151
18. John McLeod, *Beginning Postcolonialism* (Manchester UP, 2000).
19. Khiari, Sadri. *La Contre-Révolution coloniale en France. De de Gaulle à Sarkozy*, La Fabrique, Paris, 2009.
20. Le Cour Grandmaison, Olivier. *La République impériale. Politique et racisme d'État*, Fayard, Paris, 2009.
21. McLeod, John. *Beginning Postcolonialism* (Manchester UP, 2000).
22. Memmi, Albert. *The Colonizer and the Colonized*
23. Mishra, Vijay and Bob Hodge, 'What is Post(-)colonialism?', *Textual Practice*, 5/3 (winter 1991), 399–414.
24. Moussavou, Emeric. *La quête de l'identité dans le roman francophone postcolonial : approche comparée des littératures africaine, insulaire, maghrébine et caribéenne*. Linguistique. Université de Limoges, 2015. Français.
25. Paligot, Caroline Reynaud. *La République raciale 1860-1930*, PUF, Paris, 2006.
26. Prakash, Gyan. *After Colonialism: Imperial Histories and Postcolonial Displacements*, edited, Princeton: Princeton University Press, 1995, pp. 299-325.
27. Said, E. W. (1978). *Orientalism*. New York, Pantheon Books.
28. Sanaker, J.K., Holter, K., Skattum, I. (2006). *La francophonie - une introduction critique*. Oslo: Unipub (Oslo Academic Press)
29. Sartre, Jean-Paul. *Discourse on Colonialism*

30. Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In *Marxism and the Interpretation of Culture* (pp. 271-313). University of Illinois Press.
31. Sujets d'Empire, *Genèses*, 2003/4 (no53), p. 2-3.
32. Tiffin, Helen. 1988. 'Post-colonialism, post-modernism and the rehabilitation of post-colonial history'. *Journal of Commonwealth Literature*, 21(1): 169–81.
33. Todd, Olivier. *Albert Camus La vie*

СПИСОК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ

- 34.Словник сучасної української мови. Колоніалізм. Взято з:
<http://sum.in.ua/s/kolonializm>
- 35.Larousse. (2020). Colonialisme. Dans *Dictionnaire*.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- 36.Camus, Albert. 1972. *La peste*. Paris, France: Gallimard.
- 37.Camus, Albert. *Misère de la Kabylie. Reportages réalisés du 5 au 15 juin 1939 pour le quotidien Alger-Républicain*. Alger : Zirem, 2005
- 38.Gide, A. (1998, December 1). *Voyage au Congo: Le Retour du Tchad*.
<https://doi.org/10.1604/9782070354436>
- 39.Hugo, Victor (1862). *Les Misérables I*. Paris, Le Livre de Poche
- 40.Hugo, Victor (1862). *Les Misérables II*. Paris, Le Livre de Poche
- 41.Maupassant, G. D. (2017). *Au Soleil* (S. S. Angels, Ed.).